INTELLEKTUAL ROMANLARDA INSON TAFAKKURI VA BADIIY TAFAKKUR UYG‘UNLIGI

Avlayeva Dilbar Baxrom qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti Til va adabiyot kafedrasi stajyor o‘qituvchisi

Received: 10.02.2026
Revised: 10.02.2026
Accepted: 11.02.2026

Kalit so‘zlar:
intellektual roman, inson tafakkuri, badiiy tafakkur, falsafiy tafakkur, obraz, estetik idrok.

Annotatsiya. Mazkur maqolada intellektual romanlarda inson tafakkuri va badiiy tafakkur o‘rtasidagi uzviy uyg‘unlik masalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Intellektual roman janrining o‘ziga xos xususiyatlari, unda inson ongining murakkab jarayonlari, falsafiy mushohadalar hamda badiiy-estetik ifoda vositalari orqali ochib berilishi yoritiladi. Asarda inson tafakkuri badiiy tafakkur bilan birlashgan holda o‘quvchida chuqur fikrlash va estetik idrokni shakllantirishdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Keywords:
intellectual novel, human cognition, artistic thinking, philosophical reflection, imagery, aesthetic perception.

Annotation. This article provides a theoretical analysis of the harmony between human cognition and artistic thinking in intellectual novels. It explores the specific features of the intellectual novel genre, revealing complex mental processes, philosophical reflections, and artistic-aesthetic expressive means. The study emphasizes the role of this harmony in shaping deep thinking and aesthetic perception in readers.

Ключевые слова:
интеллектуальный роман, мышление человека, художественное мышление, философское мышление, образ, эстетическое восприятие.

Аннотация. В статье рассматривается проблема гармонии человеческого мышления и художественного мышления в интеллектуальном романе с теоретико-научной точки зрения. Анализируются особенности жанра интеллектуального романа, раскрывающего сложные процессы сознания, философские размышления и художественно-эстетические средства выражения.

Kirish. Adabiyot — inson ruhining ko‘zgusi bo‘lish bilan birga, uning tafakkur olami in’ikosi hamdir. XX asrning birinchi yarmida jahon adabiyotida sodir bo‘lgan tub burilishlar adabiyotning ijtimoiy-siyosiy vazifasidan ko‘ra, ko‘proq inson mohiyatini anglashga qaratilgan funksiyasini birinchi o‘ringa olib chiqdi. Intellektual roman — bu shunchaki aqlli qahramonlar haqidagi asar emas, balki voqealar tizmasi g‘oyalar to‘qnashuviga xizmat qiladigan murakkab strukturadir.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv davrida kitobxon nafaqat hissiy ta’sir, balki hayotiy savollariga mantiqiy va falsafiy javoblar izlamoqda. Inson tafakkuri (mantiq, ilm, falsafa) va badiiy tafakkur (obraz, ramz, tuyg‘u) uyg‘unligi bu janrning “yuragi” hisoblanadi.

Intellektual roman tushunchasi adabiyotshunoslikka Tomas Mann tomonidan kiritilgan bo‘lib, u badiiy matn tuzilishini musiqiy kompazitsiyaga qiyoslaydi; uning nasrida g‘oyalar va motivlar o‘zaro “fikrlar musiqasi” tarzida rivojlanadi.[1] Bu yerda ikki turdagi tafakkur to‘qnashadi: Insoniy (Ratsional) tafakkur: Bu qahramonning dunyoni mantiqiy tahlil qilishi, ilmiy xulosalari va falsafiy qarashlari. Badiiy (Iratsional) tafakkur: Bu yozuvchining o‘sha quruq g‘oyalarni ranglar, metaforalar va insoniy taqdirlar orqali “tiriltirishi”. Ushbu ikki qutb birlashganda, o‘quvchi asarni nafaqat o‘qiydi, balki u bilan birga o‘ylay boshlaydi. Mixail Baxtin ta’kidlaganidek, intellektual asarda “g‘oya shunchaki tasvirlanmaydi, balki qahramonning butun borlig‘i bilan yashaydi”.[2] Zamonaviy adabiyotda intellektual roman janri alohida o‘rin tutadi. Ushbu janrda tashqi voqealar rivojidan ko‘ra inson tafakkuri, qahramonning ichki dunyosi, falsafiy qarashlari va hayotiy pozitsiyasi muhimroq ahamiyat kasb etadi. Intellektual roman o‘quvchini nafaqat badiiy voqelik bilan, balki inson ongining chuqur qatlamlari bilan yuzlashtiradi. Inson tafakkuri va badiiy tafakkur uyg‘unligi intellektual romanlarning asosiy g‘oyaviy va estetik mezoni hisoblanadi. Muallif badiiy tafakkur orqali inson ongida kechayotgan murakkab fikrlash jarayonlarini, ma’naviy izlanishlarni va falsafiy savollarni yoritadi. Shu bois mazkur mavzuni o‘rganish adabiyotshunoslik uchun dolzarb hisoblanadi. Inson tafakkuri insonning borliqni anglash, hodisalarni tahlil qilish va ularga munosabat bildirish qobiliyatidir. Intellektual romanlarda ushbu tafakkur qahramonning ichki monologlari, xotiralari, shubhalari va falsafiy savollari orqali ifodalanadi. Bunday asarlarda inson ongining ziddiyatli va murakkab jihatlari markaziy mavzuga aylanadi. Badiiy tafakkur esa muallifning hayotiy haqiqatni estetik shaklda ifodalash mahoratini anglatadi. Intellektual romanlarda badiiy tafakkur inson tafakkurini yoritish uchun xizmat qiladi. Ramz, metafora, falsafiy dialog va ichki nutq kabi badiiy vositalar orqali qahramon tafakkuri chuqur va ta’sirchan ochib beriladi. Mazkur janrda muallif va qahramon tafakkuri ko‘pincha bir-biriga yaqinlashadi. Muallif o‘z falsafiy qarashlarini qahramon tafakkuri orqali ifodalab, o‘quvchini bevosita fikrlash jarayoniga jalb etadi. Bu holat intellektual romanlarning muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Intellektual romanlarda badiiy tafakkur syujetdan ustun turadi. Voqealar rivoji ko‘pincha qahramon ongida kechadigan ichki jarayonlarga bo‘ysunadi. Natijada asar o‘quvchini tayyor xulosalarga emas, balki mustaqil fikrlashga undaydi.

[1] Aronson, Alex. Music and the Novel: A Study in Twentieth-Century Literature. Cambridge: Cambridge University Press, 1954.

[2] Baxtin M.M. "Dostoevskiy poetikasi muammolari". — Toshkent: Fan, 1989. — 78-b.

Ushbu jarayonda inson tafakkuri va badiiy tafakkur o‘zaro uyg‘unlashib, yagona estetik butunlikni hosil qiladi. Shuningdek, intellektual romanlarda zamon, makon va shaxs tushunchalari falsafiy talqinda beriladi. Bu esa inson tafakkurining chegaralari va imkoniyatlarini badiiy tafakkur yordamida ochib berishga xizmat qiladi. O‘quvchi bunday asarlarni o‘qish jarayonida nafaqat qahramon, balki o‘z tafakkuri bilan ham yuzma-yuz keladi.

Xulosa. Intellektual romanlarda inson tafakkuri va badiiy tafakkur uyg‘unligi asarning g‘oyaviy-estetik asosini tashkil etadi. Ushbu uyg‘unlik orqali adabiyot inson ongining murakkab va chuqur qatlamlarini yoritish imkoniga ega bo‘ladi. Intellektual romanlar o‘quvchini fikrlashga, mushohada yuritishga va o‘z ma’naviy dunyosini boyitishga undaydi. Shu bois ushbu janr adabiyot taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Intellektual romanda inson tafakkuri — ob’ekt, badiiy tafakkur esa — uslubiy vosita vazifasini o‘taydi. Janrning asosiy xususiyati — voqelikni falsafiy va epistemologik (bilish nazariyasi) jihatdan qayta ko‘rib chiqishdir. Xulosa qilib aytganda, inson tafakkuri va badiiy tafakkur uyg‘unligi adabiyotning yashab qolishi va kelajak avlodlar uchun ma’naviy mayoq bo‘lib xizmat qilishi uchun eng muhim shartdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Adizova N. XX asr xorij adabiyoti tarixi. — Toshkent: Fan, 2011. — 145-b.
2. Mann T. Slovo i obraz: Stati i esse. — Moskva: Progress, 1980. — S. 210.
3. Baxtin M.M. Dostoevskiy poetikasi muammolari. — Toshkent: Fan, 1989.
4. Hesse G. Marjonlar o‘yini (Tarj. K. Bahriyev). — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. — Toshkent: Navro‘z, 2016.
6. Do‘stmuhammad X. Badiiy tafakkur tadriji. — Toshkent: Tamaddun, 2010.